

**Queer expositie
+ wandeling route**

Hallo mooi mens,

Wat leuk dat je deze queer wandeling door Breda gaat doen! In dit document vind je alle info die je nodig hebt: van het ontstaan van de route tot praktische tips voor onderweg. We nemen je mee langs verhalen van vroeger én het werk van queer makers van nu. Veel wandelplezier, geniet van de kunst én van de stad.

Liefs,
COC Tilburg-Breda

Hoe is het ontstaan?

Deze wandeling komt voort uit het boek "Vijf eeuwen queer Breda: van eenling naar community" van Luc Brants. Daarin duik je het queer verleden van Breda in en maak je kennis met mensen die vandaag de dag kleur geven aan de stad. Het boek is een project van COC Tilburg-Breda in samenwerking met Stadsarchief en Archeologie Breda en daar is de afgelopen drie jaar met veel toewijding aan gewerkt.

Om die queer geschiedenis en creativiteit nog zichtbaarder te maken, is deze route opgezet. Je loopt langs plekken die iets vertellen over het verleden en langs exposities van twintig hedendaagse queer kunstenaars.

Hoe werkt het?

In dit document vind je voor elke locatie het adres en een beschrijving van wat je daar kunt zien. Bij elke locatie staat een tekst die vertelt wat er te zien is, of wat er in het verleden gebeurd is.

De expo is te zien van 17 mei tot en met 1 juni. Wil je alles kunnen bekijken, loop de route dan binnen deze periode. Let ook even op de openingstijden van de drie binnenlocaties.

Duur: +/- 1,5 uur

Dit is als je onderweg kort stilstaat bij het werk en de verhalen. Langer mag natuurlijk altijd!

Openingstijden expo locaties

	Nieuwe Veste	Botanique	Bühne
Ma	8:30 - 22:00	9:00 - 23:00	Gesloten
Di	8:30 - 22:00	9:00 - 23:00	17:00 - 23:00
Wo	8:30 - 22:00	9:00 - 23:00	17:00 - 23:00
Do	8:30 - 22:00	9:00 - 23:00	17:00 - 23:00
Vr	8:30 - 22:00	9:00 - 23:00	14:00 - 00:00
Za	9:00 - 17:00	9:00 - 23:00	14:00 - 00:00
Zo	Gesloten	9:00 - 23:00	14:00 - 23:00

De volledige route

Hieronder vind je een overzicht van alle stops op de route. Nadat je een locatie hebt bezocht, kun je de volgende bestemming invullen, of je kunt de route vooraf op Google Maps plannen. Voor de binnenlocaties staat in de beschrijvingen aangegeven hoe je de locatie binnen kunt bereiken. Je begint bij Botanique Breda.

Chassé Botanique Breda

Toscabar - Stallingstraat 10

Muurschildering Maria van
Antwerpen - Akkerstraat 7

Halstraat - Café De
Bommel & Venise Bar

Nieuwe Veste

Voormalig
vrouwenhuis
- Pasbaan

Voormalige COC
locatie
- Café Publieke
werken

Kasteelplein &
Valkenberg

Bühne Breda

1. Chassé Botanique Breda

Parade, ingang vanaf keizerstraat

Zoals je eerder hebt gelezen, is deze route ontstaan vanuit het boek "Vijf eeuwen queer Breda: van eenling naar community." Bij Botanique zie je 21 portretten van Bredanaars uit de LHBTIAQ+ community. Deze zijn allemaal terug te vinden in het boek en tonen de verhalen van mensen die nu in de stad wonen. Bekijk en lees hier de verhalen.

Het boek is gemaakt in samenwerking met het Stadsarchief, dat ook op deze locatie zit. De foto's zijn gemaakt door Nielo Schrurs, fotograaf van het archief, zelf queer en met een duidelijke missie: meer diverse beelden een plek geven in het archief van de stad.

Terwijl je hier rondloopt, is het mooi om te bedenken dat je letterlijk bovenop dat archief staat. Onder je voeten liggen gangen vol documenten, verhalen en herinneringen. Deze expo zal daar ook in opgenomen worden, zodat de verhalen zichtbaar blijven.

2. Toscabar

Stallingstraat 10

Rond 1963 opende in de Stallingstraat de Tosca-Bar, een plek waar vooral homo mannen samenkwamen. Wat minder zichtbaar, maar zeker niet onopgemerkt: jonge jongens (soms minderjarig) die daar contact zochten met oudere mannen, vaak in ruil voor drankjes of geld.

Uit rechtszaken uit die tijd blijkt hoe dat eraan toeging. Twee jongens van zestien uit Sint Willebrord vertelden dat ze tijdens carnaval bij toeval in café Van der Linden terechtwamen. Ze voelden zich geveleid door de aandacht en de traktaties van enkele

mannen. Een week later gingen ze opnieuw naar Breda. Na een bezoek aan de Rex-bar kwamen ze uit bij de Tosca-Bar, waar hen meteen opviel dat het vooral mannen waren die elkaar daar opzochten. "Die mannen waren erg vriendelijk tegen ons en vochten als het ware om ons iets aan te kunnen bieden", verklaarden ze later. Ze maakten daar gebruik van, maar werden hun grenzen zo nu en dan wel overschreden.

Plekken zoals de Tosca-Bar boden ruimte voor ontmoeting, maar boden lang niet altijd veiligheid. Toen de Bredase commissaris van

politie in 1967 werd gevraagd naar het aantal mannelijke sekswerkers in Breda, stelde dat deze in de stad niet voorkamen. Het gedrag van deze jongens noemde hij 'promiscue gedrag'.

De verhalen laten zien hoe grenzen soms vervaagden. Opvallend is dat de politie destijds sprak van 'promiscue gedrag' en ontkende dat er mannelijke sekswerkers in de stad waren. Die blik zegt veel over hoe weinig aandacht er toen was voor de kwetsbare positie van deze jongeren, iets dat we nu kritischer kunnen en moeten bekijken.

3. Muurschildering Maria van Antwerpen

Akkerstraat 7, tegenover Beens Hondentrimsalon & Dierenspecialzaak

Deze mural laat het verhaal zien van Maria van Antwerpen. Maria van Antwerpen werd geboren in 1719 in Breda. Na het verlies van haar ouders werkte ze als dienstmeid, maar besloot op een gegeven moment zich te vermommen als man. Ze noemde zichzelf Jan van Ant en meldde zich aan bij het leger. Het ging verder dan alleen het kleden als man, en zij zou grenzen tussen vrouwelijkheid en mannelijkheid nadrukkelijk en herhaaldelijk hebben overschreden. Haar mannelijke identiteit werd jarenlang niet ontdekt, maar uiteindelijk werd Maria herkend. Ze werd veroordeeld door de krijgsraad voor 'zeer grove en hoogstaande falsiteiten' en 'het bespotten van de goddelijke en menselijke wetten'. Ze werd verbannen uit Brabant.

Maria was niet de enige vrouw in de Nederlandse geschiedenis die zich vermomde als man. Tussen 1550 en 1839 zijn er naar schatting 120 vrouwen bekend die deze transformatie doorgingen, vaak om

hun eigen levensonderhoud te verdienen in het leger of om economische redenen. Het verhaal van Maria is bijzonder omdat het de moed laat zien van iemand die bereid was het conflict met de samenleving aan te gaan.

Deze mural is gemaakt in samenwerking met Blind Walls Gallery en het Stadsarchief Breda, in het kader van de 'Maand van de Geschiedenis' 2019. Het thema was "Zij/Hij", waarmee onderzocht werd hoe genderverschillen historisch gevormd zijn.

Naast de afbeelding van Maria van Antwerpen zie je een schildering van een vogel. De vogel symboliseert vrijheid, de vrijheid om te kiezen waar die naartoe wil. Dit was iets wat Maria in die tijd niet kon doen. Hoewel vrijheid vandaag de dag voor velen vanzelfsprekend lijkt, is dat nog lang niet voor iedereen het geval. Het is belangrijk dat we ons blijven inzetten voor de vrijheid van iedereen.

4. Halstraat

Café de bommel & Venise-bar

In 1923 werd in Breda voor het eerst sinds de vroege negentiende eeuw een homoseksuele subcultuur zichtbaar. Mannen die van elkaars seksuele voorkeur op de hoogte waren, zochten steeds vaker elkaar op in geheime ontmoetingsplekken. Eén van de eerste cafés waar dit gebeurde, was Café Van der Linden op de Houtmarkt, gevolgd door de Tosca-bar aan de Stallingstraat. Maar het zou de Venise-bar aan de Halstraat zijn, die vanaf 1968 de belangrijkste homo-uitgaansgelegenheid in Breda zou worden en dat lange tijd bleef.

Daarnaast was er in diezelfde straat ook de Weduwe Huijskes, die nu bekendstaat als Café De Bommel, waar ook een ontmoetingsplaats voor homoseksuele mannen was. Deze cafés en ontmoetingsplekken gaven homoseksuele mannen in Breda de kans om elkaar te vinden in een tijd van onzichtbaarheid en onderdrukking.

De Venise-bar werd een veilige ruimte, vooral in de jaren '70, toen de toegang streng werd gecontroleerd. Rolluiken bedekten de ramen, de deur ging pas open na aanbellen, en een portier hield toezicht op wie naar binnen kwam. Hoewel de Venise-bar primair gericht was op mannen, bezochten ook lesbische vrouwen de bar. Eén vrouw omschreef de ingang, met de roodfluwelen gordijnen, als een 'baarmoederkanaal', wat de beschermde

sfeer van de ruimte benadrukte. In een tijd waarin homoseksualiteit vaak verborgen moest blijven, werden dit belangrijke ontmoetingsplekken waar mensen zichzelf konden zijn.

Helaas is de Venise-bar, die ooit een veilige en belangrijke ontmoetingsplek was, niet langer wat het ooit was. Door een rechtszaak tegen de eigenaar vanwege ernstige misdrijven, is de bar nu in een ander licht komen te staan. Toch blijft de herinnering aan de Venise-bar als een plek van vrijheid en acceptatie een belangrijk hoofdstuk in de geschiedenis van de LGBTQIA+-gemeenschap in Breda.

5. Nieuwe Veste

Molenstraat 6

Bij Nieuwe Veste kun je het werk ontdekken van 15 queer makers uit Breda! Zodra je binnenkomt bij de Nieuwe Veste, zie je een grote trap die zowel omhoog als omlaag leidt. Als je de trap omhoog neemt, kom je in een open ruimte die de toegang vormt tot de muziekgang. Hier vind je een introductiebord van de expositie. Iedere maker heeft een naambordje met hun naam en vertelt iets over hun werk. Hier kan je de tijd nemen om de kunst van queer makers uit de stad te verkennen!

6. Voormalig vrouwenhuis

Pasbaan 17,

In de jaren tachtig was het pand aan de Sint-Annastraat een belangrijke plek voor lesbische vrouwen in Breda. Hier vond je het Vrouwenhuis: een centrum voor ontmoeting, bewustwording en activisme. Binnen dit huis kwamen verschillende groepen samen. De radicaalste daarvan was 'Vrouwen tegen seksueel geweld', die actie voerde tegen seksshops en pornografie, plekken in de stad zichtbaar maakte waar vrouwen onveilig waren geweest, en op 19 mei demonstreerde tijdens de jaarlijkse Heksennacht. Ook organiseerden zij zelfverdedigingscursussen voor vrouwen. Maar hun plek, en die van lesbische vrouwen in het algemeen, was niet vanzelfsprekend. Sommige heterovrouwen vreesden voor het stigma van 'lesbische wijven', waardoor lesbische vrouwen binnen het Vrouwenhuis hun ruimte moesten opeisen.

Tegelijkertijd ontstond Potverdorie: een vrouwengroep die bewust een andere toon koos. Minder gericht op strijd, meer

op ontmoeting en cultuur. Vanaf 1984 organiseerden ze drie keer per maand een eigen soosavond in het pand aan de Sint-Annastraat. Hier kwamen lesbische vrouwen samen voor gespreksgroepen, filmavonden en culturele activiteiten. Ze werkten aan zichtbaarheid en herkenning – met een literatuurdag in 1986, een lesbisch filmfestival in 1987, en een bijeenkomst over sm met transvrouw Betty Paërl.

Veel van deze vrouwen vonden elkaar ook op de Sociale Academie Markendaal, waar vanaf eind jaren zeventig een marxistisch-feministische sfeer hing. Er was ruimte voor vrouwen- en homostudies, en voor velen was dit de eerste plek waar ze zich veilig genoeg voelden om uit de kast te komen. Sommigen noemden zich later een 'gelukkige generatie' – omdat ze tot de eersten behoorden die écht hun eigen keuzes konden maken.

Lesbische vrouwen in Breda bewogen zich in die tijd op meerdere fronten. Binnen het COC bestond kort een werkgroep vrouwen, terwijl anderen zich juist van het COC distantieerden. Maar het was vooral op plekken als Markendaal en de Sint-Annastraat waar zij zichtbaar werden, ruimte innamen en hun eigen geschiedenis schreven.

7. Voormalig COC locatie

Sint Annastraat 12, Eetcafé Publieke Werken

In de tweede helft van de jaren zestig werden de eerste tekenen van homo- en lesbische emancipatie zichtbaar in Breda, waarbij de focus aanvankelijk lag op 'hulpverlening'. Na de afschaffing van artikel 248bis WvS in 1971 subsidieerde de gemeente Breda de eerste sociëteit van de COC-afdeling Zuidwest aan de Ceresstraat 30. Sociëteiten zoals deze waren plekken waar mensen zich konden verzamelen en gesprekken konden voeren over hun seksuele voorkeur en identiteit.

In de vroege jaren tachtig werd deze afdeling heropgericht als COC Breda en verhuisde naar de Sint Annastraat. Toch bleek het verkrijgen van een eigen ruimte een grote uitdaging. In juni 1980 leek het mogelijk een pand te huren, maar de eigenaar van het pand had bezwaar tegen de COC-afdeling, waardoor de deal niet doorging. Na verdere gesprekken met wethouder Luce Paulussen (Progressief Akkoord) was hij bereid om mee te denken over een oplossing, maar de onderhandelingen met de gemeente verliepen moeizaam. In de tussentijd werden de COC-activiteiten verspreid over verschillende locaties, zoals het Jongeren Advies Centrum en café Uncle Jean. In juni 1982 bezette het COC tijdelijk het Praathuis, de vergaderlocatie van de gemeenteraad, om druk uit te oefenen op de gemeente. Dit resulteerde uiteindelijk in een kraakpand aan de Bastionstraat,

maar deze oplossing was van korte duur. Toen in november 1982 het pand aan de Sint Annastraat 10 beschikbaar kwam, besloot de gemeente de kosten voor haar rekening te nemen. Dit is nu bekend als Eetcafé Publieke Werken. Het COC vestigde zich daar, waar het uitgroeide met maandelijks thema-avonden, werkgroepen en voorlichtingsactiviteiten. Tegelijkertijd reisden de Kritiese Filmers door het land met diaprogramma's over homoseksueel en lesbisch leven, wat de zichtbaarheid van de LHBTQIA+-gemeenschap verder vergrootte.

COC nu

Tegenwoordig is COC Breda onderdeel van COC Tilburg-Breda. De focus ligt niet alleen op hulpverlening, maar op het versterken van de zichtbaarheid en positie van de regenbooggemeenschap. Er zijn in totaal zeventien actieve groepen, waaronder AutiRoze, Cocktail (voor LHBTQIA+ nieuwkomers), Jong&Out, 50+, de Transgroep, een fetisjgroep, een boekenleesclub en verschillende voorlichtingsgroepen. Samen bereiken zij maandelijks zo'n 400 mensen in Breda en Tilburg.

Ontmoeting en ondersteuning staan centraal. Het COC werkt samen met onder andere

zorginstellingen en onderwijsorganisaties, en denkt mee over hoe er meer ruimte kan komen voor LHBTQIA+ zichtbaarheid en veiligheid. Hoewel het COC tegenwoordig minder activistisch is dan in de jaren tachtig, blijven zichtbaarheid en weerbaarheid belangrijke speerpunten.

Dat is ook hard nodig. In binnen- en buitenland neemt het geweld en de discriminatie richting de regenbooggemeenschap toe. In Nederland steeg het aantal meldingen van discriminatie tegen LHBTQIA+ personen het afgelopen jaar met 37%. Politieke discussies over bijvoorbeeld de transgenderwet laten zien dat gelijke rechten nog steeds niet vanzelfsprekend zijn.

Een ingrijpend moment in Breda was de brandstichting van een regenboogvlag aan een woning in 2024. Dit raakte velen diep. Als reactie organiseerde COC Tilburg-Breda een grote vlaggenactie: meer dan 550 inwoners hingen trots de regenboogvlag uit als teken van steun en verbondenheid. De actie liet zien hoe sterk onze gemeenschap is, en hoeveel mensen wél staan voor liefde, zichtbaarheid en veiligheid.

COC Tilburg-Breda blijft zich inzetten voor plekken waar mensen elkaar kunnen ontmoeten, zichzelf kunnen zijn en zich gehoord voelen. Dat is nu misschien wel net zo belangrijk als toen.

8. Kasteelplein en Valkenbergpark

Kasteelplein en Valkenberg park

In de jaren 1820 begon in Breda steeds vaker zichtbaar te worden dat mannen onderling seksuele relaties aangingen, vaak in openbare ruimtes zoals het Valkenberg, Kasteelplein en de Bredase vestingwerken. Deze ontmoetingen werden vaak in verband gebracht met sekswerkers, wat leidde tot veroordelingen voor 'openbare schennis der eerbaarheid'. De mannen die hiervoor werden aangeklaagd, kregen meestal de zwaarste straf: een jaar in het tuchthuis en een hoge boete.

Het tuchthuis was geen gewone gevangenis, maar een instelling waar mensen die kleinere misdrijven hadden gepleegd, vaak als een bedreiging voor de sociale orde, werden opgesloten. In deze strenge instellingen lag de nadruk niet alleen op straf, maar ook op het corrigeren van gedrag. Gevangen werden vaak gedwongen om fysiek werk te verrichten en er werd geprobeerd hen moreel en sociaal te verbeteren. Het idee was om hen terug te brengen naar de normen en waarden van de samenleving, zelfs als hun daden geen zware misdrijven waren. Deze geschiedenis geeft een blik op een tijd waarin alternatieve vormen van relatie en seksualiteit stelselmatig werden onderdrukt, maar ook op hoe maatschappelijke normen langzaam vorm kregen en hoe mensen, zelfs onder druk van strenge wetten, hun eigen weg zochten.

9. Bühne Breda

Sint Janstraat 11

Bij Bühne kun je het werk van 5 queer makers bewonderen! Bij binnenkomst zie je meteen links het eerste werk hangen. Nadat je dit hebt bekeken, kun je de kleine trap op naar de vide, waar tafels en stoelen staan. Hier ontdek je nog meer kunst van vier andere makers, tentoongesteld aan de muren. Neem gerust de tijd om rond te kijken en je wandeling af te sluiten met een drankje of hapje. Hier eindigt de route.

Georganiseerd door:

COC Tilburg-Breda e.o.,
Bauwke van de Wiel, Sky Maïke
Juffermans en Koen Ferket

Input historisch onderzoek:

Luc Brants ("Vijf eeuwen
queer Breda: van eenling naar
community")

Design:

Sky Maïke Juffermans

Illustratie kaart route:

Bauwke van de Wiel

Fotografie:

Nielo Schrurs

Bedankt!